

B 1347

~~I. 1150~~

~~I. 1150~~

Õpetus,

kuda haigeid piab rawitsetama

ja

äkiliste haiguste ja õnnetuste juures

abi tehtama.

Geesti rahwale linnas ja maal

ülespannud ja wälja annud Pernu linna arst

Dr. P. Schneider.

Tartus.

Trükitud H. Laakmann'i kulu ja kirjadega.

1886.

SIG. SOD. STUD.
+ ESTONORUM. +

Довволено цензурою. -- Дерптъ, 16. Мая 1886 года

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiiviraamatukogu

33505

Меелеjahutaja VI. aastaküigust väljandatud.

Eesföna.

See raamatutene piab rahwale õpetust andma, mis neil haigete rawitsemise, ja äkiliste haiguste ja õnnetuste juures peaaesjalikult ja kõige esiti teha tuleb. Kõigis mitte puutunud Eesti keele arsti raamatutes ei ole mina nende tähtsate küsimuste üle mitte juhatusi leidnud, aga ometi teab igauks, kessel rahwaga ühtepuhku tegemist on, nii kui arst ja kiriku õpetaja, — kui wastuolksa, ja sagedaste armuta kombel haigetega ümberkäidakse, ja kui palju õnnetumaid ilma kõige abita, ehk koguni ilma kõigi abita eluaegsels wigasels jäewad ehk surewad, kes aga õige abiandmise juures oleksiwad wõinud terwels saada ja elusse jääda. Et aga enamaste haiguste juures õige ja hooelik rawitsemine kõige enam terwelsaamisele awitab, see on suure hulga rahwale wast hoopis tundmata, ja arwawad inimesed wõimalikult kõik teinud olewat, kui nad haigele rohtu siisse annawad, olgu see siis mõne kodutarga käest toodud, ehk kui palju tehtud, siis mõne õpetatud tohtri juhutatud.

Bernus, Jõulu kuul 1885.

Wäljaandja.

Esimene peatükk.

Haigete rawitsejad.

Inimesel, kes terveks saanud, on sagedaste peale oma peasemist haiguselt palju enam headele tallitajaile ja rawitsejaile tänada, kui kõigile temale antud rohtudele. Et aga niisuguse rawitjusele saada, piab rawitseja käest järgmist nõuudmist nõuutama: tema ei tohi mitte üks tuim inimene olla; haigel on omas nõbras olekus kaastundliku ja osawõtliku südamega aitajat vaja; kus see aga puudub, seal ei ole haigel mitte niisugust hooltust ega tähelepanekut oodata, mis temale häda sees ainult jahutuselt ja troostiks on. Üks osawusetu inimene on haige rawitsejaks kõlbmata; haige soovib sagedaste oma aset muuta, mis temale kergituseks on, aga tähelepanemata inimene teeb temale seal

juures haiget, kui ta temast iial kinni ha-
 kab, ehk teda pöörata tahab. Rawitseja
 piab kannatliku meelega olema, sest haiged
 ei ole sagedaste kõige parema tallitusega
 rahul, kaebawad ja nõuawad, et neid ühte-
 puhku piab tallitatama ja nende ümber ol-
 dama; seal juures ei tohi rawitseja mitte
 pahaseks ega tülikaks minna, waid piab
 alati lahkest haige soovimäe täitma, selle peale
 mõeldes, et tema mitte palga eest, waid
 kristlikust halastusest selle raske ameti enese
 peale on wõtnud. Peale seda piab tema
 suure puhuse eest hoolt kandma ja haige
 tarwitusi heasti tähele panema, temale rohtu
 siise andma ja söökisi õigel ajal pakkuma,
 kudäs see arstist ette on kirjutatud, — ei
 mitte aga siis, kui haige selle järele igatses.
 Mõrkadel haigetel on sagedaste suur jänu,
 ei jõua aga wett küsida; neil on wahest
 ase sant, aga ei jaksu ometi selle üle kaebata.
 Kõige selle peale piab haige tallitaja
 waatama ja seda tähele panema; ta piab
 aegajalt ikka haige käest küsima: Kas sa
 juua tahad? Kas su ase hea on? On
 sull liig soe? jne.

Teine peatükk.

Haige tuba.

Kõige tähtsam haige tuas on, et õhk puhas piab olema. Hull talunikka, kes oma tuulutamata tuaga ja kõigesuguste talu auru- dega ära on harjunud, ei märka seda läm- mastawat õhku mitte ja ei wõi ka seda arwata, et umbne ja rikunud õhk seesama ongi, mis haiguses tema hingamise raskeks teeb ja tema rindu kilsandab. Sellepärast piab haige tuba ruumikas, kuiw ja nõnda olema, kuhu päike peale wõib paista. Seal piab üks õhu- wõi luhwtaken sees olema, kust wärsket õhku sisse wõib lasta, ja piab ka tolmust ja roojast puhas olema. Et tuas pühkides mitte tolmu ei tõuuse, siis piab enne seda põrmandulle rohkestest märga liiwa maha puistatama, mis tolmu kõik enese külgi tõmbab. Bruugiks saanud suitsetamine põle- wate kadaka õkstega ehk suitsetamise paberiga ei puhasta mitte tua õhku, waid katab ai- nult teised pahad aurud kinni ja raskendab weel tehtud suitsuga haige hingamist. Dö- riistade wõi pottide sisse ei tohi iialgi mi-

dagi rooja seisma jääda, waid piab pott wõi riist igafordse pruukimise järel otsekohhe tühjendatud ja weega hoolega ära loputatud saama. Külgi hakkawate haiguste juures, nii kui kõhu- ja palaw-tõbi, piawad keha tühjendused kustutamata lubjaga ülepuiustatud ja mulla sisse kaewatud aukudesse maha maetud saama. Uhi ei tohi mitte suitseda ega süte wingu wälja anda; sellepärast ei pia ahjudel mitte peldid (kriiskad) peal, waid kindlad kinni käänatavad ukсед ees olema. Haige tuas keeta ja leiba teha, ei piaks kellegi tingimisega lubatama. Haige tuba ei pia ialgi palaw, waid ennemine jahe olema, sest enamatel haigetel on palawik, misläbi nad palawa tuaga weel enam palawikust waewatud saawad, mille wastu jahedam õhk neile fergituseks on. Tua õhk piab mitu korda päewas, kui läbi luhwtakna wäljast õhku sisse lastakse, uuendatud saama; ainult piab aga haiget kaitsema, kui woodi akna ligi on, et mitte õhu woolus otsekohhe tema peale ei puutu, mille tarwis rätik lahtise akna ette pannakse. Lühwtaken piab kõige ülema akna ruudu sees olema, sest

rifutud õhk on soe ja kogu ennast tua lae alla. Õhu puhastus ja wahetus sünnib sell ajal kõige paremine ja ruttemine, kui siis aken lahti seisab, kui tuli ahjus põleb. Palawal juwe ajal lahutatakse tua õhku kõige paremine õhtul ja wara hommikul, kui wäljas just mitte udu ei ole.

Lapsi ei pia haige tuas mitte peetama, sest et nemad oma mängide ja walju rääkimisega haiget rahul ei lose olla.

Haige rawitseja käigu nii wähe ja tase, kui wõimalik, haige tuas ümber, ja õlitagu krääksujad ukse inged ära, et ilma asjata lärmi ei sünni. Ometi on ka kikiwarwil käimine ja sala fosistamine wäga wastuoksa. Haigega ja tema juures räägi ainult seda, mis häda pärast tarwis, aga ikka selge healega. Enamiste kõik haiged kuulawad hinge pidades teiste sala fosistamist ja kikiwarwil sala käimist, mis neid wäga ärituks teeb. Magab haige ehk näitse teda magama jäeda tahtwat, siis ei pia teda koguiste mitte äratatama, ka mitte rohku sissewõtmisega, olgu siis, et see arsti poolest kõwaste nõnda kästud oleks.

Külalisi ei pia mitte haige juure lastama. Rahjuks on see üks üleüldine rumal kombe, tundide kaupa haige juures istuda ja temale kõiksugusid tühje asju ette lobiseda, mis juures temale enamiste niisugusid asju räägitakse, mis temal mitte armsjad kuulda ei ole, kui näituseks: see ja see, kellel ka seesama haigus olnud, olla ära surnud, ehk niisugusid haigusid ei võida enam ära parandada, ja muid sarnatsid toledaid rumalaid tükka.

Haige tuas piab öösi, kui valgust tarwis on, kõige paremine steariin- ehk rasvakuunal põlema, aga mitte petroleumi lamp, sest see rikub õhku enam kui küünal. Kui siisgi majas muud ei ole kui aga lamp, siis piab ta vähemast täie tulega põlema, aga mitte hoiduse pärast madalasse kruuvitud olema, sest poole tulega põlew lamp suitseb palju enam, mille wing haige rindu langeb ja tema hingamist väga raskendab. Tubakat ei tohi haige juures iialgi mitte suitsetada!

Kolmas peatükk.

Haige ase.

Haige asemeks on kõige parem õlgedega ehk kõlgastega täidetud kott. Peapadjad võivad ka sulgedega täidetud olla. Sulgist aluspadjad külje all ajavad keha väga palavaks ja teevad, et nahk ihu peal ära haudub. Haige kätteks on tefist küllalt. Mäti leitakse aga maal palawiku haiged väga soojalt kinni kaetud olevat. Enamiste tunneb haige haiguse hakatusel külma; nüüd tahetakse seda mitme tefiga ja kogu niste kasukatega jälle koid heaks teha ja aetakse sellega palawik viete suureks.

Kui haiget teise woodisse tahetakse panna ehk tema aset ümber teha, siis piab teda ettevaatlikult teise woodi peale ehk ühe tefi sees õlekoti peale pandama. Niisugune woodi muudatus on iseäranis palawiku haigetelle väga jahutaw. Niisama hea on ka sage ihu- ja woodipesu uuendamine. Üks suur heategu haigele on see, kui tema nägu ja käed pestud saavad; ka piab igapäew tema pead sugema, et täid juukse sisse ei sigine.

Naisterahwa juuksed piawad patssi palmitsetama, sest palmitamata naisterahwa juuksed wanuwad warsti nii ära, et neid waewalt weel wõib lahkeks jageda.

Haigetele, kes oma kehaliikku patssu ja wedelat ilma tahlmata woodisse lasewad, pannakse wahariie alla ja selle peale weel üks mitmekorra pandud linane riie. Nii-sugused haiged piawad iga niisuguse teu järel hukka saanud kohtabest sooja leige weega ära pestud ja kuiwatatud saama. On selle töö juures paha hais liig wae-waks, siis walatakse enne seda ühe kuumaks tehtud kiwi peale, mida woodi kõrwa pan-nakse, natuke ädikat, selle auur paha haisu wähendab ja ka haigele hea on.

Üks suur waew haigele ja suur raskus rawitsejale on see, kui nahk ära wajudes ihu pealt kufagilt katki läheb; kõige esmalt ja sagedamine sünniwad niisugused haawad ristluude, labaluude ja sääremarjade peale. Selle wia eest saab kõige esiti selle läbi hoitud, et haige alati kuiw ja puhas pee-takse; siis, et haiget korda mööda selja peal

ja mõlemate külgede peal olla lastakse; et alumine palakas haige all alati ilma kortsu-
 beta on, mis kõige paremine selleläbi võib
 sündida, et palaka ääred õlekoti külgi kinni
 pistetaks ja särk siledalt üle ristluude tõmma-
 takse ja kortsumineku eest hoitaks. Esimene
 naha kakkimineku märk on, kui nahk puna-
 seks läheb, mille peal walged plekid nähta-
 walle tulewad, kui sõrmega selle koha peale
 wajutatakse, mis aga pärast wajutamist koha-
 jälle punaseks lähewad. Esiti pestakse nii-
 sugused kohad leige weega puhtaks ja kuiva-
 tatakse hoolega ära, siis seatakse haige õõne-
 aseme peale, mis nõnda sünnib: üks padja
 kotike topitakse õõne rõnga wiisil kõwaste-
 kaera liblesid täis ja pannakse haigele alla.
 Siis flopitakse üks muna heasti läbi ja
 segatakse üks korter põletatud wiina, aega-
 pidi sekka walades ja ühtelugu ümber liigu-
 tades, sinna juure. Selle segandusega määr-
 takse mõned korrad päewas eesnimetatud
 haiged kohad. En aga need punased kohad
 juba katti läinud, siis on selle kibeda wede-
 likuga jahutamine walus ja piab järele jääma.
 Senniks, kui arst selletarwis mõnda salwi

on õpetanud, pingsel datagu neid haigid kohte munawalgega.

Haige soovib oma keha loomuse ehk oma haiguse oleku järele kas üsna pikali olla, kus juures tema pealmine keha natuke kõrgemalle tõuseb ja pea all üks ainus padi on, ehk soovib ta pool istukille olla, kus juures tema pealmist keha mitme padjaga tuetatakse, ehk tahab ta wast üsna istukil aset. Suurem jagu haigid leiavad ainult ühe neist eesnimetatud asemist omale paraja olevat, aga ei tea mitte alati ise, mis sugune ase neil kõige ladusam on; haige ravitseja piab sellepärast katseid tegema, kuni ta õige aseme haigele leidnud. Pikali ase on kõige hõlpsam, kui woodi muudu hea on. Poolkõrge wõi istuli asemelt libiseb nõrk haige wäga kergeste ühtepuhku padjade pealt woodi jalutsi poole maha. Kui ta mitte wäga nõrk ei ole, siis tõmbab ta enese ise kätte ja küünarnukkade waral jälle ülesse. Niisuguste haigete juures on hea, üht riidega ümber mähitud puutükki woodi jalutsisse panna, mis neile heaks tuuks on. Kui aga haige ennast mitte oma jõuuga ülesse

nihutada ei wõi, siis piab teda aegajalt ülesse aidatama. Siin juures ei tohi mitte haiget kaenla alt kinni wõtta. Efiti tõmba haige särki maha poole ja wõtta riided pealt ära, siis pista mõlemad käed mõlemilt poolt küljest sügawaste haige puusade alla ja tõsta teda nõnda ülesse. Muidugi wõiwad haiged endid selle juures ise wähe tuetada, aga niisugusel wiisil saab neid hõlpsaste üleswõtta. Istukil seisjatel haigetel on ristluude alla tuge tarwis, et nemad mitte otseti ei waju ja selja walu ei saa. Selle tarwis tehakse iseäralikud kaera libledega täidetud weiksed padjad, mida ristluude alla pistetakse. Neid piab kõige wähemast kaks tükki olema, et neid sagedaste wahetada wõiks, sest ristluud lähewad kergeste palawaks. Istukil seisul langeb haige muidugi kergemalt maha kui poolistukil seisul. Istja haige tõstmine ei ole mitte nii raske kui poolistukil seisul. Selle tarwis pannakse woodi jalutsi laua külgi üks rihm, mille otsa risti pulk siustakse; sellest hakkab haige kahe käega kinni ja tõmbab enese ülesse, kus juures tallitaja ehk weel wähe aitada wõib.

Rudas haiget kõige kergemine tõsta? Wähägi osawusega võib üksainus keskmise jõuga inimene ühte täis kaswanut haiget kergeste tõsta. Haige seisab siruli selja peal, haige tallitaja seadku ennaft woodi ette ja painutagu oma põlwi wähä. Siis pistku ta teise käe haige kintsude alla, enam keha poole ülesse, kui põlwe poole; teise käe pistku ta haige labaluude alt läbi. Siis hakaku haige kahe käega tallitaja kaela ümbert kinni. Wiimaks tõstku tallitaja haige oma pealmise kehaga nõnda ülesse, et koorm tema rinde peale wajub. Haige ei pea seal juures oma jalgu mitte kangeks ega sirowil hoidma, waid neid rahulifelt rippuda lastma. On aga mõni jalg haige wõi murtud, siis piab tõstmise juures weel üks teine inimene abiks olema, kes haiget jalga hoiab. Raskem on tõstmine siis, kui haige midagi aru ei saa, sest et ta tallitaja kaelast mitte kinni pidada ei wõi ehk kui ta keha poolest wäga raske on. Siis piawad kaks inimest tõstma. Nad seadku endid mõlemad ühele poole woodi külge. Wähema jõuga awitaja pistku teise käe haige laba-

luude ja teise selja alt läbi ja lastu, kui haige märkab, kättega enese kaela ümbert võtta; tugewam awitaja pistku teise käe haige puusate ja teise kintsude alt läbi. Märkamata haigete juures piab weel üks kolmas inimene haige pead hoidma. Nõnda tõstku, märki andes, kõik ühe korraga. Selle wiisiga võib haiget oma asemelt teise wõõrdisse, ehk ka kanderaami peale tõsta, kui tarwis lähäb, teda arsti juure wiia. Arsti juure kandmise juures ei pia kandjad mitte kõik ühe korraga astuma, waid segamini sammuma, lühikesed sammud tegema ja omad põlwed natuke nõgus hoidma. Kui wastu mäge tuleb minna, siis piab peaots, kui alla mäge, siis jalgeots ees kantama. Kui mõnda haiget kaugele piab wiidama, siis võtku selle tarwis pika redelitega wanger, mis õlge ja heintega täis täidetud on. Niisugune wedamine on wanfri põrutamise läbi haigelle väga waewaks. Niisugust wedamist võib natukene ladusamalt sisse seada, kui wanfri redelite peale nõõrid risti ja põigiti kõwaste kinni seutakse, 4 kuni 5^c tolli kaugusele iga nõõri. Selle nõõrwõrgu

peale pandagu üle või kõlka kott. Niisuguse rippuwa aseme peal ei tunne haige mitte waewajat põrutamist ja võib wähema waewaga ühest kohast teise wiidud saada. Palawiku haiged piawad niisuguse wedamise juures pikali maas seisma, ja neile piab sage daste juua antama. Minna haiged piawad ülevalt poolt kehaga natukene kõrgemal hoitud saama. Sunnetumad hädalised, kellel palju werd wälja jooksnud, piawad üsna sirgeste pikali seisma ja neid piab tekkidega soojalt finni kaetama.

Meljas peatükk.

Haigete söögist ja joogist.

Wäga tarwilik on, et haigid kindlaste arsti käsu ja seadmise järele söödetakse; kus aga mitte võimalik ei ole, arsti nõuu otsida, seal tehtagu siis järgmisel wiisil. Kõikide raskete haiguste juures, kui põletikude (Entzündungen), palawa tõbede, röugete, punase ja leetri haiguste j. n. e. juures, kus alati suur palawus on, tahawad haiged alati wett juua. Puhas wesi on ka kõige parem joomaaeg, mis niisugustele haigetele jahutuseks

anda wõib; on aga haige nii nõrk ja wae-
 waline, et ta seda ise nõuda ei wõi, siis
 pakutagu temale sagedaste wett juua. Hai-
 getelle, kes ise midaga ei märka, walatagu
 iga poole tunni pärast teelusikaga natuke
 wett suhu, et suu ja keel mitte wäga ära
 ei kuiwa. Aga ometi ärgu lastagu neid
 haigid, kes suure himuga juua tahawad,
 mitte täisi klaasisi korruga ära juua, waid
 andagu neile igakord ainult paar suutäit,
 aga selle eest pakutagu neile sagedamine juua.
 Külma ja wärste kaewust toodud wesi on
 haigetel enamiste kõige tulusam joomaaeg.
 Haigetelle, kelle keha mitte lahti ei ole
 ja kes ei oksenda, wõib wähest südame
 karastuseks palja wee asemel ka õuna jahw-
 tiga segatud wett ehk leiwa wett anda, mis
 kõrwetatud leiwa tükkide peale walatakse,
 ja nõnda seista lastakse, kuni külmaks läheb.
 Joomise kõrwal piawad palawiku haiged
 iga 3 tunni järel kinnituseks natuke toitu
 wõtma. See on üks kõige suurem wiga,
 mis haigete rawitsemise juures ette tuleb,
 kui haigid wäga wäha toidetakse. Pala-
 wiku ajal on seedimise jõud kül wäga rasin,

sellepärast piab haigele ainult kerget ja
 wedelat toitu natuke haawal, see on, lusi-
 katäie wiisil, antama. See toit olgu piim,
 piima supp leiwaga (kõrwetatud niisu
 saia peale walatakse keewa piima ja pan-
 nakse natuke soola sinna juure). Tumm
 ehk kaera wõi odra tangudest keedetud wede-
 lik, kuhu juure keetes ka natuke piima pan-
 nakse. Duna supp, mis kuuwatatud õun-
 test keedetakse. Kana liha supp. Muna
 wesi, mis nõnda walmistatakse: üks wärste
 muna lüüakse katki, kuhu 3 teelusika täit
 suhkurt juure pannakse, hästi läbi õerutakse
 ja aegapidi üks korter külma wett hoolega
 segades, juure walatakse. Meed on söögid,
 mis ka üks kehwa inimene walmistada wõib.
 Haiguse paranemise juures pandagu tähele,
 et haige uueste tulewa söögi isu juures
 mitte palju ühe korraga, ega ka raskest
 seedwaid toitust ei söö, nagu: suitsetatud ja
 raswast liha, hapuid kapsaid ja ka suurte
 lõikude wiisi kartohwliid, liiga ehk wähe
 küpsenud jämedat leiba, poolel keenud erineid.
 Kui seda tähele ei panda, siis wõib see
 nõrga kehale uue haiguse tuua.

Wiies peatükk.

Rohu sisseandmisest.

Rohtusid piab just otse sellel ajal ja sellel mõedul haigele sisse antama, kudas arst seda on õpetanud. Mida vähem rohu mõet on, seda suurema hoolega piab ette kirjutatud mõetu tähele pandama. Üks ainus till' langet rohtu wõib terwist saata, aga 10 tilka wõiwad juba suretada. Halwalt maitsewaid rohtusi ei lükka mitte üksi lapsed, waid ka sagedaste täiskaswanud inimesed mõistmatal wiisil tagasi; seal ei tohi neile mitte järele anda, waid rohi piab sisse wõetud saama. Rohtude pealkirjasi ei tohi ialgi ära kiskuda, et igakord, kui tarwis on, antud rohu nime järele wõib lugeda. Rohu klaasid piawad alati korgiga kinni pandud olema, ega tohi need ei ahju juures ega päewa paiste käes seista, sest rohud lähewad kergeste sandiks ja kautawad oma parandamise jõu. Sialgi ärgu pruugitagu wanu, ammugi enne kirjutatud rohtusid. Niisama meeletu on see tegu, kui ühele teisele haigele ilma arsti luata ka neid rohtusid antakse,

mis esimesele oliwad kirjutatud, sest et nemad ehk ühe ja sellesama koha peal walu tunnewad; ometi wõib see üks hoopis teine haigus olla, ehk nende walu küll mõlemil ühe koha peale tunda on. Rohud, mis sisse wõetakse, piawad neist rohtudest ikka lahus olema, mis wäljaspoole ihu peale määratakse, et mitte niisugust wahetust ette ei tule, mis surma wõib tuua. Kõige parem on see, kui sissewõetaw rohi lusikaga ära mõedetakse ja pisukesse klaasi sisse walatakse mida haige isi wõib ära juua; selle wiisiga ei saa midagi maha pillatud ja haigel on hõlpsam sisse wõtta. Tilgad luetakse esiti jõogi lusika sisse ära, siis walatakse wesi peale ja antakse nõnda haige sisse.

Billid, keda mõned hästi alla neelata ei saa, pannakse ühe weikse leiwatükikesse sisse, millega siis kergeste terwelt alla wõib neelata.

Bulberd wõetakse niisama lusika täie weega sisse.

On offendamise rohtusid antud, siis on hea kui mõni aeg enne seda kedagi kindlaid jõõkisi ei jõõda. Kõik sidemed laela

ja teha ümber piavad siis wallale peastetud olema; ainult need sidemed, mis sooliate kubemesse käimist vastu kaitsewad, piawad oksendamise ajal kindlamine kinnitatud saama. Pärast oksendamist jäegu haige woodisse rahule, ja alles mõne aja pärast, kui ennast tunneb parema olewat, süügu ta natuke, aga kõige parem, wedelat toitu.

Peale määratawad rohud pruugitakse nõnda: salwi wedelikuga tehakse peu pesa ehk mõni willane lapp märjaks ja õerutakse sellega haiget kohta; ometi ei pianna peale mitte wäga kõwaste litsuma, et nahk katki ei lähä.

Plaastrisid ja salwisid, mis palja ihu peale tulewad, ei pianna mitte wäga paksult peale määratama. Wanad salwid ja mäda piawad iga uuenduse juures puhtaks ära pestama. Salwisid pestakse puhta õliga, aga mäda leige weega ära. Plaastrite peale, mis ihu külgi hästi kinni ei taha hakata, ei pianna mitte suust õhutama, sest et plaaster selle läbi niiskeks lähäb, mille järele ta palju raskem on kinni hakkama. Külge hatta-

mise tarwis hoitagu teda üks filmapill aega tule peal.

Sinepi plaaster. Sinepi jahust ja leigest weest tehakse üks taigen; seda määratakse nuatera paksult riide tüki peale ja pannakse nõnda palja ihu peale, kuhu ta 5 kuni 10 minutit seisma jääb, kuni ta haiget hästi põletama hakkab. Siis võetakse plaaster ära ja pestakse see koht puhtaks, sest et sinep, mis ihu külgi jäenud, muidu rakud ülesse tõmbab.

Plastrid, mis rakkusid piavad tõmbama, jäävad 12 tundi oma koha peale seisma; siis saavad nad ette vaatlikult ära võetud, ja ülesse tulnud rakud alumisest äärest puhta kääriga katki lõigatud; pärast wee välja jooksmist kaetakse see koht värskete raswaga ehk soolamatta wõiga määritud puhta lapiga kinni, ja uuendakse seda nõnda igapäew, kuni ta terweks saab.

Soojad auded tehakse nõnda: tangudest, jahust wõi lina seemetest tehakse soe pudru; seda määratakse sõrme paksuselt pehme linase riide peale ja pannakse weel kord riidet pudru peale. Need pannakse nõnda

soojalt peale, et käe selg seda sooja kannatab. Urwata ühe tunni pärast tunneb haige, et soojus w ahenema hakkab, mille järele see aue uuendatud piab saama; uus piab aga käepärast walmis olema, enne kui wana ära w otakse.

R u l m a d j a h u t u s e lapid piawad iga 5—10. minuti sees uuendatud saama. Selle tarwis lastetakse mitmekorra koku pandud linased r atidud külma wee sisse, w enatakse siis hästi wälja ja litsutakse nõnda jahutatawa ihu koha peale.

Kui arst seda on k astinud, et haige keha paksu ehk wedelat wälja t hjudust paigale piab pandama, et tema selle olekut näha tahab, siis piab see ühe hoopis puhta klast ehk kiwist riista sees sündima. On aga ka muud rooja seal sees, siis wõib arst selle läbi kergeste ekstitatud saada. Nõuab arst k himise r ga näha, siis wõetagu selle tarwis üks klaas ehk  isna puhast rätik.

Kuues peatükk.

Esimesed seadlemised haigeks jäämiste juures.

Kõigesuguste haigeks jäämiste juures võib ennast lagedal maal ja arstist kaugel, niisuguste rohtudega ja abinõuudega tergeste awitada, mis mitte kahjulikud ei ole ja mis igas majas piatsiwad saada olema. Ka raskete haiguste juures võib neid hawatusel mõistlikult pruukida, kunni arsti käest nõuu on küsitud. Näituseks tunneb ennast keegi äkitselt häbiseks jääwat, ta on wäsinud, liikmed walutawad temal, nagu oleksiwad need läbi peksetud, pea on raske, külma ja sooja hood käiwad lordamööda. Niisugune haige heitku woodisse ja tehku järgmise küldse korra järele: pidagu pea jahe, hoidku keha läbikäik lahti ja jalad soojad. Tuba ei pia seal juures aga mitte palaw olema, kudas see kahjuks alama rahwa juures ikka lugu on; siis pangu külma wee sisse kastetud rätikud otja peale, mässigu külmad käed ja jalad palawaks tehtud kuiwade rätikute sisse ja antagu haigele paar tassit täit palawat

waaroka marja ehk lõhmuse dite teewet juua, ja kui keha läbikäik kinni, siis antagu keha lahutitegemise rohtu, nimelt 1 lusika täis riitfinuse eli. Niisuguse rawitsemise juures võib haige ühe ehk paari päewaga täieste terweks saada; kestab aga seesugune haiguse olek pikemalt edasi, siis piab arsti kutsutama, sest et tõsine haiguse juur sees on.

Kui üleliiga kõhutäitmist haiguse alguseks peetakse ja süda põõritab, siis võib selle peale ühe klaasi täie leiget wett juua ehk sõrme kurtu pista, et täieste wälja võib oksendada, mis peale haige warsti kergitust tunneb. Päew pärast seda ärgu söödagu wast midagi, siis on terwis täieste käes. Kõiliste silma haiguste ja põletikkude juures on enamiste see süüd, et wõeras puru silma on läinud. Seda otsitagu hoolega järele. Enamiste leitakse teda, kui ülemine filmalauk ümberpööratakse, et ta selle põhjas kinni on, kui puru on filmast kätte saadud, siis on külma wee sisse kastetud lapid wäga head peale panna, mis ka kõikide teiste silma põletikkude juures enamiste hea on.

Palju muret ja kurwastust teewad laste

kaela haigused ja põletikud wanematele. Enamalt jaolt hakkawad need raskest haigused riiside wõi punastega, leetretega, rõugetega ja kurgutõbega; ka külmetamine teeb kaelahaigust. See on waja teada, et kahe wiimse haiguse juures wäga hea on, kui üks willane sukki kuiwa seebiga sisse õerutakse ja kaela ümber siutakse, mis warsti awitab. Iga niisuguse haiguse juures lasse lapsi mitukorda päewas kurku kuristada, ehk kui lapsed seda ei mõista, siis pinselda nende kurku seestpidi ani sula pehme otsaga järkamise wedelikuga: Salicilsäure ehk Borsäure 1 teelusika täis ühe klaasi täie palawa wee sees ära sulatatud. Kui haigus sellega mitte warsti ei parane, siis otsitagu arsti käest abi; kui aga kurgus walgeid plekikesi leitakse, mis nagu lubja pisarad sinna peale pritsinud, siis piab silmapilk arsti juure tõtatama, sest niisugune haigus toob wäga kergeste surma.

Teeb kõhha kellegile waewa, siis piab tema külma ja märja ilmaga sooja tuppä jääma eneselle sinepi plaastri kaela ja rinna peale panema, ja mitte midagi sööma ega jooma, mis kurku tõditab, kui soolasid söö-

kifi, õlut, wiina; ta peab vähä rääkima ja sagedaste natuke haawal suhtru wett ehk piima rüüpama.

Range kõhuwalu juures teewad kuiwad, palawaks tehtud ja kõhu ümber mäsitud rätikud sagedaste imet; niisama ka palawaks tehtud liiw, mis rätikute sees kõhu ümber siutakse.

Kui kõht kinni on, siis on leigest weest klistiir kõige parem; kui aga mitte pritsi ei ole, siis wõetagu üks jõõgi lusika täis riitsinuse eli sisse.

Kui kõht lahti on, siis ei tohi muud, kui tangu leeme wedelat süüa ja piab päewas üks paar tassi palawat piparmünti theed joodama.

Kõigile, kellel kusemise juures häda on, wõib kaunis sooja wee wannisi soowida, kus hädaline 10 minutit aega sees istub; see kergitab hästi seda waewa.

Kui need nõuud mitte warsti ei aita, siis ärgu wiidetagu mitte aega, arsti käest nõuu küsimast, ega ärgu mindagu wana naiste käest nõuu otsima. Sest kust need oma tarkust on wõinud saada?

Kus soolikad kuppesse käiwad ja kinni jääwad, seal on häda wäga kardetaw, mis hooletuse korral enamiste surma toob. Et soolikad wälja wajudes kinni on jäenud, on sellest tunda, kui see koht käega katsjudes kõwa tunda on, walu teeb ja mitte enam tagasi ei lähä. Selle juures ei wõi haige enamiste oma keha tühjendust mitte tallitada ja ofsendab sagedaste. Haige pandagu siis hoopis sirukille selja peale seisma, pia aga üks natukene ülemalle ja lastagu teda omad reied wastu keha ülesse tõmmata; siis pandagu selle paistetuse peale sooja pudru auet ja saadetagu wiitwimatta arsti järele. Ise ärgu püüdku keegi mitte soolikaid tagasi tungida, sest harjumatta litsumise ja toppimise juures wõib soolikas kergeste katti kärišeda ja selle läbi surma tuua. Kellel soolikad wälja käiwad, see ei pia ühtegi tööd ette wõtma ega ka oma keha tühjendust tallitama, kui temal mitte selle koha peal sibe ümber siutud ei ole.

Were ofsendamise juures, mis kõhust wälja tuleb, on wälja ofsendatud weri wasti ikka mustjas, segast karwa ja tarretanud, enamiste ka sööögiga segatud. Selle

häda eesmärgid on: endine kõhu haigus, ehk litsum tundmine ja walud kõhu kohas. Seal juures piab kitsad riided wallale tehtama, wärsket õhtu juure lastama, täieste wagusi seistama, külma wett, pisut ädikaga segatud, natukene haawalt joodama. Meed on kõige esimesed abinõud, mis selle häda juures piab pruukima. Hiljemalt wõib ka arsti käest rohtu otsida.

Weri, mis kopsust tuleb, näitab ennast kõhaga, ta on alati eledat karwa ja wahune. Haige piab nii wagusi, kui wähä wõimalik, olema, ta ei pia mitte rääkima, piab pikka- mist hingama ja kõha kõdi, nii kaua, kui iial wõib, tagasi hoidma. Pea ja rinnad piawad kõrgel seisma. Iga poole tunni pärast antagu temale üks nua otja täis kuiwa soola sisse. Sääre marjade peale pandagu temale sinepi plaastert, ja selja ja rindade peale mõned kuiwad kupu klaasid tühjalt tõmbama, ilma et kupu masinaga nahk katki lüüakse.

Ka b a n d u s e juures langeb inimene niisama, nagu minestuse juures, maha, ja kautab oma märgu, aga selge hingamine ja huulte ülesse puhumine näitab, et meil raban-

dusega tegemist on. Selle juures tehtagu ruttu kõik riided lahti, pandagu haige seal sammal kohal labusa aseme peale, seatagu rinnad ja pea natuke kõrgemasse, pandagu külma wee sisse kastetud rätikud haige pea peale, talve ajal täidetagu lund ja jääd elaja põie sisse ja kaetagu sellega haige pead, siis pandagu sinepi plaaster sääre marjade peale, mähitagu jalad soojade rätikute sisse ja saadetagu arsti järele.

On teegi suuri kõwa tükkisi sisse neelanud, ehk on midagi kõrwa sisse ehk ninasse läinud, siis ärgu püüdku neid teegi isi välja kiskuda, sest selle juures saavad nad ikka sügavamale sisse lükatud, waid otsitagu kohe arsti abi.

Seitsmes peatükk.

Waimu haiged.

Esimeste waimu haiguse märkide ilmumise juures räägitagu sellest kohe arstile. Kes waimu haigetega ümber käib, piab seda ikka silmas pidama, et temal ühe haige inimesega tegemist on, ja et ta oma kannu-

tust mitte ei pia kautama. Waimu haigete juures ei pia mitte püütama, nende wõlgi mõtteid õiendada ehk tühjaks teha, ehk nende eksi arusid ja tegusid seletada ja ette panna. See ei awita midagi, waid äritab neid weel enam ja teeb selle läbi kahju. Niisama wastuotja oleks see, kui temale tema wigaseid mõtteid järele kiidetakse. Waimu haige tallitaja piab wagune ja wõimalikult wait olema, see on niisuguste haigete tallituse juures õige. Kui waimu haige ei taha süüa ega juua, siis pannakse salaja midagi jõõgi asju haige tuppa kõrwale, muidugi nõnda, et haige seda kergeste leida wõib. Nälg ehk mõni järsk tahtmine ajawad teda jeda leitud jõõki jõõma. Niisuguste eest, kes endile otja ehk wiga tahawad teha, piawad, isigi mõista, kõik asjad ära koristatud saama, millega nad endile ehk teistele kahju wõiwad teha. Nende akente ette, mis järjest terwise hoidmiseks awatud piawad olema, peawad raud wõred pandud saama, aga haigid isi hoolega järjest wahitama. Waimu haigetega, kes wahest rahutumad on ja mäsama hakkawad, sinna ja tänna jookse-

wad, pead seina wastu lööwad j. n. e., ei pia mitte toorelt ega halvaste ümber käidama, ega armuta kõitega siutama, waid neid ühte tühja tuppa finni pandama, mille aknad alt laudadega finni on naelutatud, et nad endile mitte häda ei wõi teha. Tua põrmandule pandagu kõlka kott, et nad siis seal, kui nad rahuliseks jäänud ja wäsinud on, aset leiawad. Wagusate waimu haigetele antagu, kui nad seda wastu wõtawad, nende jõuu päralist tööd, käidagu nendega lahkest ümber ja ärgu tõreldagu nendega mitte, kui nad töö seisma jätawad; weel wähem tohitakse neid pilgata ja pahandada, kuidas seda paraku wäga sagedaste tooreste ja rumalate inimeste poolest sünnib.

Kaheljas peatükk.

Kudas jahutatakse surejaid?

Palwe on sureja ainus troost. Temale piab sellepärast kindla, aga mitte kiskendawa healega harilikka surma palweid ette luctama; seda sama tehtagu ka siis, kui haige ilma märguta ehk osawõtmata näis olewat, sest

see on ikka wõimalik, et tema ka niisuguses olekus kuulda wõib. Selle waimuliku awituse kõrwal piab ka ihulik abiandmine kannatuse ja armastusega, kunni wiimse hingetõmbamiseni, edasi minema. Tupp piab sagedaste wärsket õhku lastama ja ei pia haige tuas mitte palju inimesi endid illewil pidama, sest et õhk selle läbi rikutud saab ja see haige hingamist, mis muidugi juba waewaline on, weel raskendab. Haigele katsutagu aegajalt thee lusikaga natuke märga suhu walada, ehk kui ta mitte enam neelata ei wõi, siis lastetagu tema huli ja keelt külma wee sisse lastetud lapiga. Surejale, kellel täis märk on, ärgu tehtagu tema wiimseid filmapilkusi hädaldamiste ja nutuga mitte raskeks ega kurwaks.

Üheksas peatükk.

Kaitmine külgehaikawate tõbede eest.

Missugusid abinõusid peab külgehaikawate tõbede wastu, kui: kolera, kõhu tõbi, palaw tõbi, riisid ehk punase tõbi, kurgu tõbi — pruukima, et ennast haigeks jäämise eest warjata?

1. Lootku inimene Jumala peale ja ärgu kartku mitte, sest üks kartlik ja ülesäritatud inimene on juba pool haige, kelle külgi selle pärast iga haigus kergeste hakkab.

2. Waadatagu väga kangeste suure puhuse peale, niihästi haigete, kui ka isieneese keha juures, pestagu ennast hoolega, uuen-
dagu sagedaste oma ihupealsid riided wõi pesu ja lastu akendest mitu korda päewas kõlvide oma maja ruumide sisse wärsket õhku.

3. Hoitagu ennast kõigesuguse liia söömise ja joomise eest, ja iga üle määratööwaewa ja keha külmetamise eest.

4. Kolera, kõhu tõe ja palawa tõe aegul hoitagu raskestest seediwate söötkide ja jookide, jee on raswaste ja hapude söötkide, walmimatta õunte, õlle ja wiina pruukimise eest. Wesi keedetagu ära ja lastagu kinnise riista sees jälle külmaks minna, enne kui seda juuakse.

5. Haige keha tühjenduse riist saagu, nii kui juba enne õpetatud, igakordse pruukimise järel puhastatud, ja keha tühjendus kustutamatta lubjaga üle puistatud ja mulla sisse maha maetud.

6. Kui haige woodi linad ja riided hukka

on saanud, siis koristatagu need nii kõhe ära ja pandagu keewa wee sisse likku, niisamma ka kviit lapid ja rätikud, mida haige pruukinud ja mustaks teinud. Pestagu ka pörmand niisama keewa weega puhtaks, kui midagi haige keha tühjendusest sinna peale on juhtunud. On see külgi hakkaw haigus lahtunud ja haige terveks saanud, siis peab tema pesuga, teiega ja magamise koriga niisama tehtama, kui ülemal õpetatud, pestagu pörmandud ja majariistad puhtaks ja kantagu mõneks päewaks päewa kätte wälja. Siis kaabitagu lubi lae ja seinte küllest maha ja lubjatagu need uueste, kuna sellel ajal aknad muidugi ööd ja päewad lahti piawad seisma. Mõnes kohas on see pruuk, et need riided, mis surnutel nende wiimse haiguse ajal pruukida olnud, waestele kingitakse; sellega kingitakse sagedaste ka see haigus ühes. Sellepärast ei tohi see mitte enne sündida, kui need hoolega pestud ja mõneks ajaks puhta õhu sisse wälja riputatud ei ole.

Rümmes peatükk.

Nurgawoodi.

Ei saa küll kufagil nii palju ja sagedaste naisterahwa elu ja terwise wastu pattu tehtud, kui sünnitamise ajal ja selle järel. Kurwastus ja pahandus täidawad selle südame, kes seda on näinud ja kuulnud, misjugu sid meeletumaid ja ebausklikka tegusid niisuguse lu'u juures tehakse. Warem oleks see iga tuhunaisele, et ta ükspäini, ilma kellegi abita selle raske tunni läbi wõitleks, kui et ta niisuguste kahjulikkude awitajate kätte langeb, mis nii wäga sagedaste ette tuleb. Kõige esite kütetakse muidugi tuba palawaks, kus siis waest naisterahwast, kes walu ja ärewuse pärast isigi juba higistab, niisuguses sauna palawuses weel küpsetatakse, mille juures ta selle nõrgestawa palawuse sees oma nii wäga tarwiliku jõu kaotab. Kui sünnitamine raskestest ja pikkamisi edasi lähäb, siis luetakse sõnu naisterahwa peale, teda aetakse ühest kohast teise, ta piab kõige wastu oksalijemal ja waewalijemal järjel wälja kanna-

tama, küll kord põlvili, kui ka muul viisil küürutada, küll teda raputatakse ja wintsutakse, ja Jumal teab weel, kuidas waewatakse. Seal tuleb siis sagedaste ette, et lapse õige seisukoha juures, naine lapsukest mitte ilmale ei jõua sünnitada, sest et wäitused järele jääwad, ja naine ehk laps pika sünnituse wältusel surewad. Ehk on aga lapse seisak ema ihus halwaste, et ta mitte ilma kunstliku abita ilmale sündida ei wõi, mida appi kutsutud wanad naised ka mitte ära ei wõid tunda, waid katsuwad oma kunsti ilmaasjata tema kallal. Kui siis wiimaks arsti järele saadetakse, siis on juba enamiste hilja, last ja ema peasta, mis tundjale arstile üks päew ennemine kerge asi oleks olnud. Ehk ei tule aga päramised pärast lapse sündimist isienesest mitte ära, siis kistakse naba nõbrist niikaua, kuni see katki lähäb ja päramised sisse jääwad, mis läbi raskest ja pikalised haigused, ehk ka surmawad werewoolused tulewad. Sarnatsid lugusid wõib weel mitmesugusid ette tuua, mis kõik mõistliku awituse juures ilma hädata oleksiwad mööda läinud, aga mõistmata tegemise juures elu ja terwist

oleks wõinud maksta. Ehk lähäb sünnituse juures tõeste kõik õnnelikult ja hästi, siis on ometi nurgawoodi ajal ikka weel suurt häda karta, kus mõnigi tugew ema mõistmata rawitsemise läbi weel haigeks wõib jääda ja enne aegu hauda minna. Seal jääb siis rumaluse süü läbi maha jäetud mees, sagedasti mitme lapsega, leinama, kadunud on tema truu abikaas ja majatallitaja, ja laste eest muretseja ema. Sadade kaupa tuleb niisugusid lugusid iga aasta weel maal, ja paraku ka linnades, ette, kus ometi alati õige abi leida oleks. Niisuguste kahjude wastu wõite endid ainult kaitsta, kui teie, kudas see mõnes kihelkonnas juba sisse on seatud, õpetatud ämmanaised ja kihelkonna arstid palkate ja ammetisse panete, ja wiimaks oma kiski oleku ja ebausku maha jätate. Meed paar kopikut, mis üksikul inimesel selle juures aastas ehk üle jääksiwad, maksawad temal niisugusel õnnetuse korral mitukümmend rubla, ehk ei ole see kahju, mis tema peale langenud, sagedaste kellegi hinnaga ära tasuda.

Üksteistkümmes peatükk.

Lapse rawitsemine ja tallitus.

Niisama mõistmatalt käiakse niisuguse nõrga loomaga, kui üks wäeti laps on, ümber. Mõni ema teeks kõik, mis ta iial wõiks, et aga oma last terwise juures ja elus hoida, aga rumaluse läbi teeb ta temale esimestest elupäiwist saadik kahju. Ta ei tea näituseks mitte, et puhas wärsk õhk heaks terwiseks kõige tarwilikum on. Niisugune weike loomake piab omas esimeses eluaastas ilma armuta umbses, ja talwel ülearu palawaks küetud tuas oma elupäiwi edasi ajama. Peale selle saab ta weel kõwaste kinni mähitud ja nii riiete sisse maetud, et ta alati higine on, ja kui ema teda isi imetada ei saa, siis hoopis wõderiti toidetud. Siis ei ole mitte ime, kui see waene loom palju karjub ja kõhust alati haige on, ehk küll temale kõikisugusid rohtusi sisse aetakse. Ema piab last sagedaste lahke õhu käes lahutamata, kätki ei tohi mitte wäga palawa ahju ligi olla; laps piab ainult kättest saadik kinni

mähitud olema, et ta oma käefesi liigutada wõib, niisama ka oma jalgega rabeleda, mis kergelt piawad kaetud olema. Oma piab teda sagedaste kätkest wälja wõtma, ja kui ta ennast mustaks ja märjaks teinud, kuiwatama ja hukka saanud tohad leige weega ära pesema. Iga päew saagu ta kord sooja wee sees pestud; wee soojuse parajust tuntafsse selle läbi, et käe küünarnukk wannisfisfe pistetaksfe, millele see külm ega soe ei tohi tunda olla. Kui ilm wähegi paras soe ja wagane on, siis wiidagu ka laps kestpäewa ajal wärskte õhu kätte. Last piab kuni 10^{ne} kuuni imetama, siis wõib tema juba muud toitu saada; kauemine imetada on lapsele ilmaasjata ja nõrgastab ka emat. Esimese kahe nädala sees saagu lapsele iga 2 tunni järel rinda antud, sealt saadik iga 3 tunni järel. Lapse toitmise aega õige korra järel pidada, on korralise seadmise pärast wäga tarwiline, mille läbi emal palju waewa ja ajawiidust järele jääb. Sest laps harjub ruttu selle aja järele ära ja ei hakka mitte muul, kui kinnitatud ajal, söögi järele kisen-dama. Kui last nõnda tallitatakse, siis ei

saa ta mitte sagedaste kiskendama, waid
 kiskendab üksi siis, kui ta haige on ja temale
 ülekohtu tehakse. Kui ema ise imetab, siis
 piab temal tubli toit olema; kartohwilitest
 ja leiwast ei ole seal mitte üksi küll ta
 piab ju kahte toitma, iseennast ja last.
 Sellepärast piab ta piima ja muna söökisi,
 ja wägewaid liha suppisi sööma. Kui ema
 mõnesuguse põhjuse pärast ise oma last mitte
 imetada ei wõi, siis piab lehma piim ema
 piima asemel lapsel toiduks olema; seda wõib
 ka kõige kehwen igalt poolt kätte saada.
 Kõige terwem on wärskelt lüpsitud loomuse
 soe piim; kui seda mitte ikka saada ei ole,
 siis muretsetagu selle eest, et piim hästi
 ülewel saab hoitud. Kolm korda päewas
 peab lehma lüpsutama ja piim puhta pudeli
 sisse walatama, mis suwe ajal kõige pare-
 mine kaewus wõib jündida. Soojal suwe
 ajal piab piim, kui ta kätte saabud, ülesse
 keedetama. Piim wõetagu ikka ühest ja
 sellestjammast lehmast ja söödetagu seda ka
 suwel heintega; kui lehm palju haljast rohku
 saab, siis saab lapsel kergeste kõhu walu ja
 lahtine keha. Aga kandja lehma piim, kes

ehk warsti poegimas on, kui ka praegu poegenud lehma wärskke piim, ei ole imeja lapsele mitte hea. Puhast piima ei tohi ka mitte lapsele anda, waid see piab keedetud weega segatud saama ja niipalju suhkurt sisse pandama, et see segandus wäähä magusa päraline maitseb. Esimesel kuul wõetakse 1 jagu piima ja 2 jagu wett, teisel kuul pool piima ja pool wett; 4. ja 5. kuul 2 jagu piima ja üks jagu wett, 6. kuul antakse puhast piima. Piima sarw ja gummist inemise tupp piawad iga pruukimise ajal järele jätmatta hoolega pestud saama, ja järgmise tarwituseni külma wee sees ligunema, sest et need riistad muidu hapuks lähawad ja lapse keha lahti teewad, nõnda ka lapse suhu piima kobra kaswatawad. Wiimne kaswab ka kergeste, kui lapse suud mitte igakordse imememise järel ühe puhta wee sisse kastetud pehme lapiga ära ei pühita.

Rakstei skümmes peatük.

Äkilised õnnetused.

Rõigesuguste äkiliste hädade juures võib ennast maal, kus arst kaugel on, kergeste awitada, ehk wähemast raskete juhtumiste juures esiotsa, kunni abi tuleb, mõislikult hädalisega ümber käia.

Rõige sagedamad niisugused juhtumised, nimelt laste juures, on kukumised ja ära löömised. Kohe tõuuseb selle asemelle sinipunane muhk, sest et weri naha alla ära on tarretanud. Et enam were jooksu ette ei tule ega paistetud suuremaks lähe, piab midagi wastu wautuseks peale pandama. Selle tarwis pannakse tükk linast riidet mitme korra kokku, kastetakse külma wette ja siutakse paalaga ehk rätikuga haige koha peale; seda linase riide tükki piab 12 tundi aega sagedaste uuendatama ja wette kastetama, kus juures selle wia wastu muud enam tarwis pruukida ei ole, ehk küll see punane plekk mõned nädalid seisma jääb, enne kui naha alla jäenud weri ära kaub. See koht lähäb

aega mööda siniseks, rohiliseks, kollaseks ja viimaks jälle valgeks.

On aga mõne kuffumise läbi, nimelt pea peale, peaju ära põrutatud, nõnda, et inimese märk mõneks minutiks, ehk veel pikemalt, hoopis ära kadunud on, ehk et pea kangeste ümber käib, siis piab jeda õnnetumat nõnda kaua pikali maas seista lastma ja külma wee pritsimise, stink-piirituse nina alla hoidmise ja ädikaga õerumise läbi elule äratada püüdama, kuni ta ülesse ärkab; sellepeale piab ta selle päewa rahuliste maas olema ja mitte ümber käima.

Sagedaste tuleb ette, et keegi jooksu ehk hüppamise peal, ehk mõnikord koguni rahulist käies, jala ära nikastab ja kangevalu pärast sammu enam edasi ei wõi minna. Niisugune wiga wõib nädalite kaua waewa teha; sellepärast on esimene abi, mis selle vastu teha, wäga tähtjas. Esimestel filmapilkudel mähitakse kohe üks külm, märg rätik kõwaste walutawa jala liikme ümber ja hakatakse ühe tunni pärast üles tulnud paistetust litsuma, õeruma ja peupesaga alt ülespidi triikima, mille juu-

res paistetud warsti alaneb ja walu juba selle rawitsemise juures ära kaub. On nõnda wiis minutit aega õerutud, siis mähitakse see külmi, märg rätik jälle sinna peale. Mõne tunni pärast triigitakse uueste ja mähitakse jälle külmi, märg rätik ümber. Mõne tunniga on siis walu tagasi ja mõne päewa pärast see häda paranenud.

Kui keegi liia werejooksu, walu ehk ehmatuse järele minestusesse langeb, jõuetult maha kukub, kui ta näu peale külmi higi tõuuseb, wiimaks märk ära kaub ja elusooned lõõmiski enam tunda ei ole, kui ta hingamine arwemaks ehk koguni järele jääb, siis piab teda ruttu aidatama. Iga minestuse juures on were puudus peaaegu sees. Sellepärast on siin juures väga tähtjas, haige pea allapoole rippuda lasta ja teha, käed ja jalad kõrgemale seada, et veri pähä wõib jooksta. Kui niisuguse seisaku juures siiski elusooned lõõmine ja hingamine tagasi ei taha tulla, siis piab teda kunstlikult hingamisele aidatama ja tema südant aratatama, mis nõnda wiisi sünnib: ühe käega wajutatakse pahema ja teise käega

parema poole külgi rinna kasti peale ja litsutakse nõnda iga 3—4 sekundi aja sees rinnad kokku. Selle wiisiga saab südame külgi tõugatud ja ta tegewusele äratatud ja õhkfopsude seest välja litsutud. Niipia, kui käed küljest ära wõetakse, wenitab painuw rinna kast enese ise jälle välja ja tõmbab siin juures läbi suu ja nina õhku jälle sisse. Niisuguse aitamisega wõib sagedaste elu hoitud saada, mis muidu, kui keegi ei oleks aidata mõistnud, wististe ära oleks kustunud.

Üht luumurdu tunnukse sellest, kui üks liige silmanähtawalt sealt kohast liigub, kust ta muidu kindel ja kõwa on. Ühtaegu tunatakse murru kohal, kui käsi sinna peale pannakse ja seda liiget liigutakse, ühte iseäraliku ragisemist. Kui nüüd murtud luu sirgeste on pantud, siis piab ta ka nõnda hoitud saama, et haigele jälle uueste wiga ja valu ei saa tehtud, sest muidugi piab niisugune haige arsti juure wiidama, kes seda alles päris kinni siub. See sünnib kõige õigemine nõnda, kui pikad peerud wõetakse ja haige liikme kolme külge pannaakse, siis alt ja pealt poolt murdu kinni mähitakse, ja

fui see jalg on, terve jala külgi, kui käsi, siis keha külgi kinni siutakse; nõnda võib niisugust haiget kaunis ilma waluta ühest kohast teisi wiia.

Liikmete asemelt äraminekut, kus fondid oma liikme ühendusest wälja on läinud, võib enne paistetuse hakatust kergeste ära tunda, sest selle liikme muudetud ase, raske ja waewane liikumine ja kange walu on wäga silma paistwad. Siin piab haige wagusi olema ja haige liige kõrgesse ülesse seatama, millele külma wee sisse kastetud rätikud ümber pannakse; see on esite kõige parem abi, kuni seda liiget õige korra järele oma asemele seatakse.

Haawamiste juures ehmatawad inimesed õigusega wälja woolawa were eest ja wähivad hirmuga kõige esimesed kätte saadawad mustad lapid üksteise peale haawatud koha ümber. See on aga üks wäga kardetaw abi, sest rätikud imewad were endi sisse, mille läbi were jooksu ometigi kinni ei saa panna, ega ka seda aru kätte ei saa, kui palju werd kautsi lähäb. Minult õige on see, kui see weike auk sõrmega kinni

hoitakse, kust veri välja jookseb; kui vere jooksmine mitte warsti kinni ei jae, siis siutagu ühe paelaga ehk kitsalt kokkupandub rätifuga midagi kindlat asja sinna peale, mis tõeste kinni hoiab ja mitte werd sisse ei ime, nii kui tükike toorest liha, tükk korki, ehk üks raha tükk. Kui aga eledat karwa veri sorinal haawast välja purtsab, siis ei ole niisugusest sidemest weel mitte küllalt; seal piab siis see liige ülewelt poolt haawa mõne rätifuga wõi rihtmaga ehk tarwilisel korral puu lõksuga kinni nõbritud saama, siis alles wõib haawa kinni siduda. Waata pilt 1. ja 2. Niisugune kinni nõbrimine ei tohi aga mitte kauemine kesta kui kõige rohkem 3 tundi; muidu tuleb põletus sisse.

Tähtjas on igatseltsi haawade juures olgu need lõikamise, kiskumise, litsumise ehk püssi lastmise läbi tulnud, et nad hakatusest saadik õiete rawitsetud saawad; on aga need tolmuga ja mustaga, fibedate salwidega ehk muu asjaga hukka aetud, siis on muidugi pikaliste mädanemiste, haawa palawikude ja muu raskete haiguste idu sinna sisse pandud. Glu teadus on meid õpetanud, kui-

das meie neist hädadest ühe pulbri abiga ära peaseba võime; see pulwer ei piaks ühesgi majas puuduma, sest et see muidu kuidagi kahjulik ei ole ja ka kõige vastu-
 oksalisema pruukimise juures midagi häda ei tee. Need on Salicylsäure ja Borsäure. Seda pulbrit võetakse üks tee lusika täis ja sulatatakse ühe poole toobi wee sees ära, millega haava ja selle ümbrus puhtaks pestakse, nii ka selle käd, kes haava kinni piab siduma. Peale selle puistatakse veel natuke seda kuiva pulbert haava peale ja siutakse mitmekorra kokkupanud puhta linase riidega haav kinni; siis jäevad eesnimetatud hädad tulemata, kui haava sidu igapäew nõnda wiisi uuendatakse.

Kihwtitatud haawade juures, olgu need taimelise ehk elaja kihwti läbi tulnud, piab enne praegu õpetatud haawa sidet veel nii palju, kui võimalik, kihwti püüdma ihust wälja kasida. En keegi kurjast infektsist, ussist ehk hullust koerast hammustatud, siis olgu esimene töö, et hammustatud liige pealt poolt haawa kõhe paelaga kõwaste kinni piab siutud saama, nii kui pilt 1 ja 2

näitavad. Esiteks saab veri selle läbi haawa seest wälja pigistatud ja fihwt wälja jookswa werega wälja jaadetud; teisels saab kinni nõõrimise läbi hoitud, et fihwt mitte soonte ja leha sisse edasi ei lähe. Kui wõimalik, siis imetagu weel haaw wälja, ehk pandagu kupu sarwed haawa peale, ehk kus seda mitte kae pärast ei ole, siis litsugu suhkru tükiga sinna peale, mis haawa seest märga enese sisse imeb. On fihwtitatud haaw üks weerand tund aega nõnda puhastatud, siis siutagu see nõnda, nagu muu teinegi haaw, kinni. Siis antagu haawatule diete palju theed juua, et fihwt, mis ehk juba were sisse on läinud, hästi wedelaks saab ja nõnda kusemise ja higistamise läbi kergemine ihust wälja tuleb.

Iga abi, mis õnnetuste juures teha tuleb, piab mõistlikult ja mitte üle kaela, aga ka ajawiitmata, ette wõetud saama. Warju furnute juures piab kõige esite puuduwat hingamist käägule awitatama; see wõib ainult puhta õhu sees sündida, kus hingamise riistu lahkest piab liigutatama. Sellepärast piab warju furnu kõige esiti wärske õhu sisse

wiidama, suwel wälja, talwel ehk külma
 ilmaga lambrisse, kus aknad ehk uks siis
 lahti peetakse. Nüüd wõetagu õnnetuma
 pealmine keha riidest lahti ja katsutagu kunst-
 likult korralisi hingamise ette tuua. Seda
 tehakse nõnda: õnnetuma keha pannakse laua
 peale, nõnda, et pea ühe laua otsast üle
 ääre maha ripub, keda aga üks teine awi-
 taja ülewel hoiab; siis seab esimene awitaja
 enese õnnetuma keha kõrwa, wõtab mõlemist
 käewartest, altpoolt küünarnukkade ligidalt,
 kinni, tõmbab need ühekorraga mõlemille
 poole pea kõrwa ülesse, nõnda et need pea
 külgi puutuvad, ja tõmbab need siis jälle
 ühekorraga wastu rinnakasti maha, ja lit-
 sub pealmiste käewartega ja painutatud küü-
 narnukkadega rinnakasti alumist poolt mõle-
 mist küljest kokku. Nõnda tehtagu 10—15.
 korda minuti sees, nõnda et iga korra juu-
 res pikkamisi arwata 4 ära lugeda wõib.
 (Waata pilt 3 ja 4.) Iga 10. minuti
 pärast peetagu töbga lühikene wähe, et tähele
 panna, kas mitte loomulik hingamine tagasi
 ei tule. On see südinud, siis antagu
 temale kinnitawat märke, kas weini ehk

eetert, ja awitagu keha õerumise läbi sooju-
sele. Niisugusel lu'ul on inimene siis tõeste
surnud, kui rinna peale tilgutatud tuline
kirja lakk weerand tunni pärast nahka mitte
punaseks ei tõmba.

Niisuguse kunstliku hingamisele awitu-
sega piab tund aega tööd tehtama; kui selle
aja sees mitte elumärki näha ei ole, siis
on inimene tõeste surnud.

Uppunud. Kõige esite puhasta õnne-
tuma suu ja kurg mudast ja liiwast sõrmega
puhtaks, wõta riided pealt poolt keha üm-
bert ära ja pane tema õues pikali kõhu peale
maha, mähi tema riided rulli kokku ja pista
üks rull tema kõhu alla ja teine peatsa
alla, et tema suu mitte wastu maad ei seisa,
kummarda ennast tema keha üle ja hakka,
nii kui eespool õpetatud, kunstlikul wiisil
tema hingamist liigutama. Waata pilt
5 ja 6.

Ülespoonud, ära kägistatud. Kende
juures lõika warsti kõis, nõõr ehk rätik
kaela ümbert, ilma õnnetumale wiga tege-
matta, lahti, hoia poonud ennast selle juu-
res teise käega kinni, et ta mitte maha ei

kukku ja hakka teda õpetatud wiisil kunstliku liigutamisege hinge ajama.

Lämmastus kahjulikkude wingude sees. Kus niisugune õnnetu süüwingu ehk suitsu sees on, seal tehtagu ukjed ja aknad lahti, et wärskte õhke sisse wõib minna; peastja aga sidugu omale külma wee sisse kastetud rätik suu ja nina ette, kui ta õnnetuma järele sisse läheb. Lämmastatud inimene pandagu siis õuue maha ja hakatagu teda, nii kui õpetatud, kunstlikult hingama ajama. On lämmastus, sügawas augus ette tulnud, siis sidugu peastja enesel niisama suu ja nina märja rätikuga finni, ja lasku ennast kõiega augu põhja lasta; pahema käe ümber mähkigu ta aga üks teine nõbr, et ta sellega õigel ajal märki wõib anda, kui tarwis on ülesse tõmmata; all sidugu ta õnnetu enese külgi ja lasku endid nõnda ühe korraga ülesse winnata. Nüüd hakatakse õnnetut jälle kunstlikult hingama ajama.

Mulla ehk muu materiali alla maetud õnnetumad kaewatagu ettewaatlikult wäljo, et muld ehk muu puru mitte

taga järele kaela ei lange, siis tõstetagu üksi-
kud liikmed ja wiimaks kõit see keha ette-
waatlikult ülesse, sest et mõned fondid mus-
tab wõiwad olla. Puhastatagu suu sõrmega
mullast puhtaks ja hakatagu kunstlikku hing-
gamist toimetama.

Külmanud inimesed wõetagu täieste
riietest lahti ja wiidagu ühte külma, aga
ei iial sooja tuppä, kaetagu siis neid lumega
finni ja hakatagu ruttu kunstlikku hingamist
toimetama, kuna üks teine abiline õnnetumw
liikmeid lumega õerub. Kui elu tagasi tu-
leb, siis soojendatagu keha pikkamisi õeru-
mise läbi, mida lumega ja külma wee sisse
kastetud rätikutega toimetatakse. Siis pan-
dagu õnnetu ühe külma woodi sisse, kinni
ta täieste soojaks on saanud.

Põletamine. Kes inimesi tulest
peasta tahab, piab esiti omad riided läbi
märjaks tegema, ja oma näu ja pea filmi
mürgade rätikutega finni mähkima. Põlenu
riided piawad esiti külma weega tubliste üle
walatud saama ja siis ette waatlikult ihu
pealt lahti lõigatama, sest et riidid muidu
seljast ära kiskudes ihu peal olewad rakud

katki kistakse. Nafud saawad nüüd katki pistetud, et westi wälja jootseb, aga nende nahk, niipalju kui wõimalik, terve hoitud. Põlenud kohad saawad wärske raswaga ehk soolamata wõiga määritud ja kinni siutud, aga sidemete peale jääkülmad mähised pandud.

Wälgu löök. Kui wälk kellegiisse on puutunud, siis löigatagu ka selle inimese riided ihu pealt lahti, et põletatud nahk ihu pealt mitte ära ei saa kistud. Sellepeale hakatagu kunstlikku hingamist toimetama ja siutagu põletatud niisama, kui muudki põlenud haawad, kinni. Onnetuma mulla sisse matmine, kudas see rahwa juures pruugiks, on kahjulik.

Söökiide läbi arwatakse inimesed ära kihwtitatud olewat, kui söömise ehk joomise järel äkitselt läilus, oksje waew, seestwalu, lahtine teha, waewaline hingamine, kurgu kokkufiskumine ehk pea ümberkäimine ja krambid tulewad. Et see raske teada saada on, missugune kihwt see on, mis inimesed sisse söönud, siis piab mõnda üleüldist abinõuu jelle wastu pruukima. Kõige esiti piab haige igasuguse kihwtitamise juu-

res hästi offendama. Ka siis, kui juba inimene kihvitamise ajal on offendanud, piab ta weel leiget jooma ja sagedaste sõrme kurku pistma, et kõik wälja offendatud saaks. Sellewahel lüüakse munawalget külma wee sisse ja lastakse seda, kui kõht wälja on tühjendatud, haiget weel peale juua. Niisama antagu sellega kordamööda hästi magusat suhkruwett ja rohkeste rõõska piima juua. Kui kahjulikka ollusid enam kõhus ei piaks olema, siis katsutagu kihwti rohke piima ja thee joomise läbi ka ihu sees hästi wedelaks teha, et ta were seest kõik wälja tuleks.

On see ollus, mille läbi kihwitamine sündinud, teada, siis antagu seda arstile ehk apteekrile õiete ruttu teada ja palutagu nõuu ja abi. Enne seda juba antagu haigele sisse:

a) Tuliste happuste wastu, kui poleeriwesi- ja Scheidewasser, rohkeste seebiwett juua, ehk kriiti ja tuhka weega segatud.

b) Rangete leheliste wastu ädikat weega.

d) Arseniku, kui ka kärpse paberi ja roti kihwti wastu antagu raua roostet ehk raua witrioli (kübara musta), ja kui kääpärast, ka põletatud magnesi iga 10. minuti pärast 1 theelusika täis.

e) Voswori ja tuletikkude wastu antagu põletatud magnesia ja kooritud piima hulga kaupa, ehk iga poole tunni pärast 10 tilka terpentini eli kaera supi wedelikuga.

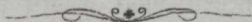
g) Taimede kihwti wastu antagu diete rohkestest langet musta kohwi juua; siis wala tagu pead külma weega ja pandagu pea ümber jää mähised, ja selle järele weel sinepi plaastert südame kohta ja sääremarjade peale. Kui ka küll kõiki neid abinõusid pruugitakse, siiski piab enne seda alati hästi oksendama.

Rodu aptek.

Kuiwatud waaraka marjad, } higistamise
 Pärna puu õied } tarwis.
 Minna thee koha wastu. Riitsinuse eli
 koha lahti tegemise tarwis. Piparmündi
 thee koha walu ja lahtise koha wastu. Sali-

chülsäure ja Borsäure kurgu kuristamise tarwis ja haawa puhastamise wec walmistamiseks. Eeter nõrkenute ja hingetute äratuseks.

Põletatud magnesia ja terpentini eeli, abiks kihwtitamise wastu.

Siseford.

Sehet.

5

I. peatiikk
 Haige tallitajast, — ta peab
 olema kaastundlik — osaw — kan-
 natlik — puhas — tähelepanija.

II. peatiikk 7

Haige tuba, — kuidas peab olema:
 puhas õhk — luhwtaknad — pühitud
 — võriistad — ahju soojus — läbi-
 tõmbaw tuul — wagusus toas — küla-
 lised — walgustus — tubaka suits.

III. peatiikk 11

Haige ase, — kuidas peab olema:
 kate — teise woodisse tõstmine —
 pesemine ja sugemine — märkamata
 haige puhastamine — ära wajumine
 — haige seisak — haige tõstmine —
 teise kohta kandmine.

IV. peatiikk 18

Söömine ja joomine, — kuidas
 peab olema: mõedu pidamine —
 wesi — leiwa ja õuna wesi — wedel
 söök — mõnesugused supid.

V. peatiikk 21

Rohu andmine, — kuidas peab
 olema: täieste arsti juhatusel järele —

rohu klaasi hoidmine — tilgad —
 pillid — oksendamise rohi — pääle
 määre — plaastrid ja salwid — sinepi
 plaaster — raku plaaster — soojad
 päälemähised — külmad päälemähised.

VI. peatükk 26

Esimene awitamine haigeks
 jäämistele juures: külmetamine —
 ülearu kõhu täitmine — silma põle-
 tit — laela haigus — kõha — kõhu
 walu — linnine keha — lahtine keha —
 haigus kuse lastmise juures — kondi-
 murru sidumine — were oksendamine
 — werewoolus kopsu seest — raban-
 dus — liig tükkide neelamine.

VII. peatükk 32

Waimu haiged, — kuidas nendega
 ümberkäia — mässajad — rahulised.

VIII. peatükk 34

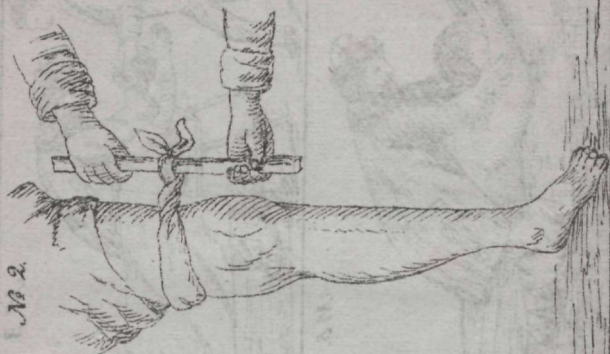
Kuidas jahutatakse surejaid.
 Balwe — wärste õhu sisse lastmine —
 weega jootmine ja jahutamine —
 waius.

IX. peatükk 35

Kaitmine külghakkawa hai-
 guste eest. — Puhtus — parajus
 — keha tühjenduste häwitamine —
 woodi pesu puhastamine — tubade
 tuulutamine.

- X. peatiüff 38
 Nurgawoodi. — Sünnitajate wae-
 wamine — fibelkonna arstid ja õpe-
 tatud ämma naised.
- XI. peatiüff 41
 Lapse rawitsemine. — Wõlts
 rawitsemine ja tallitus — toa õht —
 kate — puhastamine — pesemised —
 korraline imetamine — ema rinnas
 toitmine — wõera toiduga toitmine —
 lehma toitmine, kellest lapse toidu piim
 tuleb — imetamise sarwe puhas
 hoidmine.
- XII. peatiüff 45
 Üksilised õnnetused. — Löödud
 muhud — pääaju põrutus — jala
 nikastus — mineetus — luu murd —
 haawamine — haawa rawitsemine —
 fihwtitatud haawad — elusse äratuse
 katsed — uppumine — poomine —
 lämmatamine kahjulikkudes wingudes
 — langenud mulla ic. alla maetud
 — külmanud — põlenud — walgust
 löödud — fihwtitamised happuste,
 lehiliste, arseniku, woswori, taimelise
 fihwti läbi.
- Rodu aptek 59

No. 2.

No. 1.

№ 3.

№ 4.

№ 5.

№ 6.

